

Abádi Nagy Zoltán

ENTROPIKUS DIALEKTIKABOMLÁS A MAI
AMERIKAI TÁRSADALOMSZATIRÁBAN

1./ Mit jelent az "entropikus dialektikabomlás"?

Azok a lényegi sajátosságok, amelyek a mai amerikai regényben a társadalomszatirát teszik, tematikus meghatározottságúak. A komikumot meghatározó tematikusság lényege pedig az, hogy az író krizishangulatát kifejező válságtémák az irracionális és felbomlást diagnosztizáló entrópiaképletté állnak össze. Olyan szerzők tartoznak ehhez a regényvonulathoz, mint Barth, Barthelme, Brautigan, Coover, Hawkes, Heller, Kesey, Percy, Pynchon, Vonnegut és mások.

Az "entrópiaképlet" metaforikusan értendő. Az "entrópia" ezúttal társadalmi jelenségeket jelöl, termodinamikai és információelméleti gyökerű, ám a társadalmi tendenciákra vonatkoztatva értelemszerűen módosult tartalmú, rugalmasan kezelendő fogalom. Vele foglalkozni kritikai kötelesség, hiszen nem egy szerzőknek nyíltan témája, másutt a regényvilágok tudatosan vagy ösztönösen implikálják. Irodalmi metaforaként szemléletesen egységesít olyan szerteágazó jelenségeket, melyektől egy emberi közösségmintázat zárt rendszer jellegét ölt; veszélyes tendenciaként tudato-

sítja a humánus álarcában megejtő, valójában manipulatív, álrenddel dehumanizáló álhumánusot is. Mindebben könnyűszerrel felismerhető az információelméleti gyökér, nevezetesen a Norbert Wiener-i definíció, mely szerint az információ a rend, az entrópia a káosz mértéke.

Legyen az amerikai író entrópiaérzete tudatos vagy ösztönös, az elemzett regény világszemléleti alapkérdéseket vet fel. Ne feledjük azonban másik fő sajátosságát: hogy mindezt a szatira túlozva-torzítva figyelmeztető módszerével teszi. Nem azt mondja, hogy a mai amerikai valóság ilyen, hanem azt, hogy bizonyos meglévő tendenciák elszabadulásával ilyenné fajulhat.

A vizsgált társadalmuszatirikus regénytípus a jelenségek belső ellentmondásaival és minőségi változásaival foglalkozik, mint a filozófia alapját képező dialektika, de a belső ellentmondások és változások nem a fejlődés, hanem a visszafordíthatatlan felbomlás irányába hatnak. A humánus és az értelem "információja"-nak hiján lévő társadalmi mintázat zárt rendszer-szerűen a zürzavar állapotába hanyatlal. De nemcsak a kaotizálódott amerikai valóságban érvényesülő, ironikus analógiaként alkalmazott entrópiatörvény jelenik meg a regényvilágokban, hanem - ezzel összefüggésben - a dialektikus ellentmondások egységének deformáltsága is. Megjelennek a dialektikabomlásnak azok az új változatai, amelyek a kaotizálódása révén entropizáló világokra jellemzőek. Ezért beszélünk entropikus dialektikabomlásról, a klasszikus és modern szatira ma már hagyományosnak tekint-

hető dialektikatorzító módszereiből csupán kiindulva, de azokat a jelen kontextusban mellőzve.

Filozófia és komikum ilyen szoros, egész regényvilágokat meghatározó összefüggése miatt rendkívül fontos nekünk a komikum forrását a kontrasztban kereső elméletek közül Balázs Sándor munkája. A Humor és filozófia dialektikus materialista alapon értelmezett ellentmondásokból származtatja a komikumot. Balázs szerint a filozófiai alapú ellentmondás akkor ölt komikus formát, ha az ellentmondásosságban természetellenesen alakul egység és kizárás viszonya.¹ Az efféle torzitással dolgozó technika a komikus hatások számtalan változatát teremtette már a hagyományos komikumban is. Ezek tömegesen visszatérnek és megújulnak az elemzett társadalomszatirában. Annak is értelmét látnánk, hogy a mai amerikai szatíra hagyományos technikában feltáruló típusválasztékát és annak újszerűségét elemezzük. Ez azonban külön tanulmányt igényelne. Másrészt, a mai amerikai társadalomszatirikus regényben a legizgalmasabb mégiscsak az az új, megkülönböztető vonás, hogy a dialektika törvényeinek felfüggesztése nem csupán ábrázolástechnikai fogás, hanem valóságfilozófiai jelentőségű téma is, hiszen a regényvilágok mögöttes valósága, az elmúlt évtizedek Amerikája korábban nem tapasztalt mértékben és változatokban torzította ok-okozat, szükségszerű-váletlen, látszat és valóság, tartalom és forma és a többi dialektikáját. Szerzőinknek tematikus célja is, hogy az entrópiaképletbe illő dialektikabomlást dramatizálják. Genetikusan bizonyára éppen a tematikus filozó-

fiai indíttatás eredménye ~~ez~~ azt a komikus technikát, amelynek az entropikus dialektikatorzítás a lelke.

Több kategóriapárosra megvizsgáltuk az entropikus dialektikabomlást, mint a valóság entropizálódására figyelmeztető szatira forrását. A terjedelmi megkötöttség miatt e helyütt csak egy dialektikus ellentmondás entropikus bomlásával foglalkozunk.

2./ Egy példa: a véletlen szükségszerűsége

Ezzel a fogalmazással - "a véletlen szükségszerűsége" - a szükségszerűség és véletlen dialektikájával folytatott ironikus játék minden változatára utalunk. Bonyolult jelenség ez, amely a hagyományosabb technikákat elemző Balázs Sándor elméleti szempontjaival sem értelmezhető maradéktalanul. Balázs szerint szükségszerűség és véletlen kölcsönös viszonyának komikus ellentmondássá merevedése valamelyik oldal merev kizárásából következik, és a véletlen szükségszerűséggé emelését vagy a szükségszerű véletlenné süllyesztését jelenti.² Mindkét változatra a példák tömegét leljük az amerikaiaknál.

Náluk azonban ennek a dialektikus kapcsolatnak a torzulása összetettebben jelentkezik, bizonyára azért, mert ez a dialektikus viszony is filozófikusan vetődik fel, a téma rangjára emelkedik, és a filozófiai problematikától független mondanivalóknak alárendelt eszközfunkció mellett a dialektikatorzulás egyben túlmutat a megjelenítő konkrét mondanivalókon: a műegész szemantikájában önálló témává lép elő.

A szükségszerűségi viszony iróniái az entropikus világképlettel függnek össze, és az idetartozó komikus anyag egészét tekintve, úgy tetszik, hármas fokozatú szatirává szerveződnek. Vannak jellemző alkotások, amelyek mindhárom fokozatot tartalmazzák, mint a The Sot-Weed Factor /Narth/, V. /Pynchon/ és a The Sirens of Titan /Vonnegut/; más művekben egy vagy két mozzanatot fedezhetünk fel.

Az első szatirikus fokozatban "a véletlen szükségszerűsége" arra a szemléletmódra céloz, amely az esetlegesben is a másképpen nem történhetőt, a véletlenben is szükségszerűt lát. Ilyen Stencil pándeterminizmusa a V.-ben, Ebenezer a The Sot-Weed Factor-ben, az "átnevelés" előtti Constant a The Sirens of Titan-ben, a brunisták Coover Az utolsó ítélet West Condonban c. regényében.

A véletlen szükségszerűsége azt is jelenti - második fokozat -, hogy az okozati láncolatok felismerhetetlensége miatt befolyásolhatatlan világban a szükségszerűségek megszűnnek, és a kiszámíthatatlan véletlen üzi gonosz játékaikat, vagyis szükségszerűen bekövetkezik a véletlenek eluralkodása.

Ez a fokozat - nevezhetjük abszolutizált véletlennek - nem azonos azzal, ami Balázs humorelméletében a véletlennek nyilvánított szükségszerűség. Az elmaradhatatlan esetlegessé degradálása ugyanis hibaként lepleződik le a klasszikus komikus hatásban, a komikum kritikája rendszerint helyreállítja az arányokat, az olvasóban szük-

ségszerűségként tudatqsul az, amit a műben valaki véletlennek állit be. A vizsgált amerikai társadalomszatirikus módszer ezzel szemben úgy abszolutizálja a véletlent, hogy a perspektiva helyrebillentésére számító olvasói várakozást is megghiúsítja, és olyan világokat ábrázol, amelyek szükségszerűséggel és véletlennel komédiázó közvetlen kontextusaiban nem érvényesül szükségszerűség. A véletlenek uralma mögötti szükségszerűség külön szakaszban - a harmadik fokozatban - avagy közvetve, nem az egyes komikus elemekben, hanem a regény összkontextusában, esetleg a véletlenek tömegén át érvényesül. Az abszolutizált véletlen komédiája nem leplezi le közvetlenül a dialektika-torzitást. A komikum közvetlen forrása nem ez a torzítás, hanem annak következménye: a véletlenek martalékává lett ember komikus hányattatásai, okulásképtelensége, mert szükségszerűséget keres ott, ahol nincs.

A második mozzanat tehát az első fokozat komikumában feltáruló tanulsága. Hogy az előbbi példánál maradjunk, Pynchon mintha arra intené Stencilt, Barth Ebenezer-t és Vonnegut Constantot, hogy ábrándkergetők, mert a kaotikus világban semmi sem függ össze, minden a vak véletlen műve. Azaz, a szerzői irónia teljes mértékben tagadni látszik a szükségszerűséget. Stencil sohasem találkozik V-vel; Ebenezer a véletlenek óceánjában kapálódzna mulatságosan előre, míg Burlingame azért alakíthatja játszói könnyedséggel az eseményeket ugyanabban a Barth-regényben, mert az események kaotikusak, nem érvényesül bennük a spontán önkény-